

До питання про нову наукову парадигму в лінгвістиці

У статті розглядаються різні точки зору щодо нової наукової парадигми в лінгвістиці. Формулювання у новій парадигмі принципів антропоцентричності й антропоморфності мови зумовило не тільки новий аспект лінгвістичних пошуків, а й призвело до нового розуміння і трактування традиційних лінгвістичних понять. Зокрема, пропонується внести певні корективи щодо розуміння тлумачення таких складних понять, якими є мова і мислення. Враховуючи нерозривний зв'язок понять "мова" і "дух", "мова" і "мислення", природним вважаємо не діаду "мова" і "мислення", а тріаду "мова", "дух" і "мислення".

Ключові слова: антропоцентричність мови, дух, мислення, свідомість, картина світу.

Відомо, що сучасна лінгвістика є еклектичною за своєю суттю. У ХХІ столітті вона втратила "монополію" на вивчення мови, і зараз актуальною є кооперація зусиль лінгвістів, логіків, етнологів, культурологів, філософів тощо як при дослідженні власне мовних проблем, так і при вирішуванні прикладних завдань. Отже, як справедливо стверджує О. Селіванова, зараз вже є чітке усвідомлення лінгвістичною спільнотою того, що "пояснення мови неможливе без залучення наукового потенціалу різних галузей знань" [8:5].

Намітилася чітка установка на розгляд мовної форми як відображення структур людської свідомості, мислення та пізнання. В результаті наука про мову залучила до сфери своєї компетенції нетрадиційні для лінгвістики змістові сутності: юнгівські архетипи, культурні концепти, концептуалізовані ділянки, картини світу [2:9].

Саме тому, вважаємо, сьогодні вже можна говорити, що системоцентрична парадигма у дослідженнях мови почала змінюватися на антропоцентричну. Але шлях до усвідомлення того, що антропоцентризм мови вимагає антропоцентрично зорієнтованої лінгвістики, був досить довгим і складним. Сьогодні важко уявити той період розвитку мовознавства, коли вивчення мови проходило без урахування "человеческого фактора", а лінгвістика була "бесчеловечной"[6:69].

Однак здається передчасним стверджувати, що у лінгвістиці завершено перехід до нової антропоцентричної парадигми, хоча І. Голубовська дійшла такого висновку: "Сучасний етап у розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінною зміною базисної наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Визначилася настанова досліджувати мову в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. Формулювання принципів антропоцентричності й антропоморфності мови зумовило не тільки новий аспект лінгвістичних пошуків, а й призвело до нового розуміння і трактування традиційних лінгвістичних понять..." [2:3].

Незаперечними тут є твердження про **поворот** до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору і про те, що тільки **визначилася** (підкреслено нами. — О. Я.) настанова досліджувати мову в нерозривному зв'язку з мисленням і свідомістю. Точнішими, мабуть, є висловлювання О. Селіванової, яка зазначає, що "пошуки нового шляху розвитку лінгвістики приводять науковців до спадщини античності, повертають їх "уперед до Гумбольдта", і на перший план висувається "великий метод", розробка якого, як вважається, очікується у ХХІ столітті, — антропоцентризм" [8:6—7].

На нашу думку, антропоцентризм у наукових дослідженнях останнього часу експлікується в картині світу (пор. у Я. Поповича: "стандарт пояснення світу"; у І. Голубовської: "Національно-мовна картина світу (національно-мовна модель світу)" — НМКС (НММС), дослідження якої зараз вже стали, мабуть, найчастотнішими.

Значна активізація дослідження мовних картин світу і виділення цих студій майже в окрему галузь лінгвістики припадає на 80-90-ті роки ХХ ст. Сучасна українська лінгвістика, як відомо, повною мірою залучена до різноаспектних студій стосовно картини світу. Остання, як зазначають М. Якименко і Ю. Мосенкіс, невіддільна від ширшої проблеми взаємних відношень мови і мислення [10:117].

Зважаючи на все вищезазначене, очевидно, що на сучасному етапі розвитку науки про мову конче необхідно внести певні корективи щодо розуміння й тлумачення таких складних понять, якими є "мова" і "мислення". Корисними в цьому плані вважаємо ідеї сучасних лінгвістів, фізиків, філософів тощо. Зупинимось на конкретних висловлюваннях. Так, наприклад, Н. Бардіна у свій час писала: "Визнання мови невід'ємним атрибутом людини робить неможливим адекватність її внутрішньосистемного визначення. Антропологічне визначення сутності мови потребує виходу в більш широкі ґносеологічні координати, в даному випадку — в простір ідеального" [1:9].

Майже так само оцінювала ситуацію О. Сербенська: "Говорити про мову як явище містичне, укорінене у вічність,... ще декілька років тому означало скочуватися в болото ідеалізму. А на теми... простору ідеального, ідеального світу духу, з якими тісно пов'язана мова, було накладено табу" [9:11].

Дозволимо собі нагадати загальновідомі ідеї В. фон Гумбольдта про нерозривний зв'язок і тождність понять "мова" і "народний дух", і такий зв'язок, як стверджував геніальний лінгвофілософ, є недоступним для нашого розуміння і залишається таємницею, яку не можна пояснити. На жаль, і сьогодні ця таємниця ще не розкрита, тому що на сучасному етапі розвитку цивілізації перевага надається виключно інтелекту, а відомі науковці, політики тощо констатують стан духовної кризи людства.

Незаперечним і визнаним є факт, що значна частина духовного скарбу наших предків "захована" у рідній мові, зокрема, у фольклорних текстах, які дійшли до нас і у яких заковані трансформації міфів праукраїнців. У зв'язку з цим надзвичайно важливі й водночас дуже складні завдання стоять саме перед сучасними мовознавцями, тому що, з одного боку, "мова як умістище духу народу, як результат неповторної розумово-оцінної діяльності певного етносу може відкритися не стільки інструментальному, скільки філософському поглядові, здатному охопити й осмислити потаємну духовну сутність національної мови як унікального витвору етносу" [2:2]. З іншого боку, ще й сьогодні "поширений у лінгвістиці ізоляціонізм, який виявляється в тому, що мовні значення досліджуються тільки в рамках власне лінгвістичної методології і виключно внутрішньолінгвістичними методами, навряд чи можна оцінити як позитивне явище" [там само; 4]. Порівняємо ці висловлювання з висловлюваннями Н. Бардіної стосовно оцінки стану

науки про мову: "... лінгвістика ніяк не хоче відірватися від звичних для неї дослідницьких парадигм" [1:9].

Отже, логічним, зрозумілим, своєчасним і конче необхідним може бути висновок про те, що поняття "мова" в сучасній лінгвістиці має розумітися і тлумачитися тільки у нерозривному зв'язку з поняттями "дух" і "духовність" ("уперед до Гумбольдта"!)). З іншого боку, враховуючи нерозривний зв'язок понять "мова" і "дух", "мова" і "мислення", природним вважаємо не діаду "мова і мислення", а тріаду "мова-дух-мислення", у якій "дух" є, можливо, найважливішим поняттям, бо має відношення до мови, до мислення і до розуміння духовності, про відродження якої так багато говорять і пишуть останнім часом. Щоб підтвердити правильність нашого припущення, звернемося до словникових дефініцій поняття "дух" (душа) і похідних від нього слів — "духовний", "духовність". Головний висновок, який ми зробили після аналізу, такий: усі ці поняття об'єднує отождествлення духу (душі) і духовності з розумовою діяльністю людини, з поняттями "мислення" і "свідомість" (див.: Словник української мови // За ред. І. Білодіда. — К., 1971. — Т. II. — с. 442; Філософський словник // За ред. В. Шинкарука. — К., 1986. — с. 155; Шапар В. Психологічний тлумачний словник. — Харків, 2004. — с. 113; Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1989. — Т. I. — с. 503; Ожегов С. Словарь русского языка. — М., 1986. — с. 157).

Отже, вибудовується ланцюжок: свідомість — тип мислення — світогляд або картина світу — дух — духовність — духовна культура, яка засвоюється (або не засвоюється) через мову і яка впливає на свідомість. Очевидно, що цей ланцюжок утворює нерозривне коло, при поясненні якого науковці стикаються з іншою величезною проблемою: пануючий суто науковий підхід до людського розуму, з яким пов'язане мислення, світогляд людей тощо не може пояснити ні саму природу реальності, ні поняття духовності. Про це багато писали М. Мамардашвілі, О. Кришталь, Віталій і Тетяна Тихоплави, П. Рассел тощо.

Очевидно, сьогодні, як ніколи, люди потребують нового світогляду, фундаментом якого мають бути результати глибоких наукових досліджень і який, в той же час, дозволить надати цим науковим дослідженням духовного виміру. Та, на жаль, "антидуховність стала прихованою передумовою будь-якого наукового дослідження, що зрештою несе загрозу не лише кризи науки, але і занепаду всієї цивілізації [1:5]. Для цього необхідна нова парадигма, складники якої будуть містком між науковими дослідженнями і духовним пошуком. Перехід до такої метaparadигми буде означати об'єднання двох шляхів у пошуках істини [7:160]. Науковцям треба звернути увагу на те, що "...для нової науки потрібна не модернізація старих дослідницьких парадигм, а абсолютно інший спосіб мислення, нове бачення світу; говорячи про новий характер пізнання, необхідно мати на увазі зміни в **принципах відбору й інтерпретації наявної інформації**" [1:6].

Новий спосіб мислення є необхідним не тільки для того, щоб наповнити духовністю кожне наукове дослідження. Нова мисленнева парадигма має вплинути на світорозуміння кожної окремої людини і суспільства в цілому, вона допоможе усвідомити переваги духовного життя в порівнянні з перебуванням у бездуховному вакуумі.

Дійсно, щось не так пішло в процесі світорозуміння та світобачення людства, якщо серед науковців все частіше чути тривожні голоси про духовну кризу і заклик змінити ставлення до "його величності Розуму". Показовими в цьому плані є висловлювання І. Дзюби про "драму ідей", яку переживає сучасна наука, про триваюче розгортання нової бездонної і проблематичної картини Всесвіту, про страх сучасної людини, яка стала могутньою завдяки розвитку свого розуму і перестала боятися будь-чого і будь-кого, крім подібних собі. "Цей страх перед собі подібними посідає в душевній сфері людини не менше місце, ніж колишній страх перед грізними звірами. Але в наш час і він поступається ще більшому страху: перед плодами власного розуму та їхнім наслідком — деструктивними змінами навколишнього світу і його апокаліптичними викликами... Як наслідок, змінюється психоемоційна структура людини, дедалі більше формована штучним світом і, зрештою, сама переформована відповідно до вимог цього штучного світу. А в ньому місце моралі займають технічні інструкції" [3:11—12].

Аналогічні висловлювання знаходимо у сучасного філософа С. Кримського, який писав про те, що в кінці XX ст. "людина виявилась розіп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом..., а цивілізація робить людей богами раніше, ніж вони стають гідними статусу людини" [4:4—5].

Природно, що нова наукова парадигма у першу чергу передбачає нове осмислення таких ключових понять, як "свідомість", "самосвідомість" і, нарешті, самого поняття "духовність". У зв'язку з цим, усім науковцям-гуманітаріям треба долучитися до вироблення нової наукової теорії щодо розуміння цих понять у рамках сучасного світогляду.

Спробуємо визначитися щодо розуміння свідомості й самосвідомості у світлі думок про новий спосіб мислення і про духовність. З одного боку, існування свідомості не підлягає сумніву, і в той же час її неможливо пояснити — такий парадокс свідомості. "У межах матеріалістичної метапарадигми свідомість є величезною аномалією", — пише П. Рассел [7:48—49]. "Що б ми не говорили про свідомість, сказане нами не є вичерпним і воно ніколи не є цією свідомістю, свідомість — це завжди щось іще", — зауважує М. Мамардашвілі [5:76].

Прийчину неможливості поки що пояснити аномалію свідомості П. Рассел бачить у тому, що науковці йдуть неправильним шляхом, а саме: всі наукові теорії про свідомість виходять з того, що цей феномен вторинний, або другорядний стосовно фізичного світу, який описується в категоріях простору, часу і матерії. Звідси й прагнення все більш складними способами пристосувати аномалію свідомості до нормативів матеріалістичного світогляду [7:51]. Далі цей же автор, професор-фізик Кембриджського університету, проводить пряму паралель між фізичним світлом і свідомістю: "Розглядаючи фізичне світло, ми виявили, що воно перебуває за межами часу і простору. Точно так за межами часу і простору перебуває чиста свідомість. Світло і свідомість всюдисущі" [7:121].

Порівняємо цю ідею з міркуваннями філософа М. Мамардашвілі: "За звичкою ми, як правило, вписуємо акти свідомості в межі анатомічних обрисів людини. Але, можливо, свідомість розміщена поза індивідом і є якимсь просторово подібним чи польовим утворенням... с-відомість (знати, відати разом із кимсь) — у слові поєднуються значення двох слів: стан і знання; с-відомість — це здатність вступати в акт обміну інформацією, а саме: здатність сприймати її від іншого об'єкта і самому випромінювати (бути джерелом інформації)" [5:13].

Все стає гранично зрозумілим, якщо припустити, що свідомість, як і світло, має хвильову природу; тоді "самосвідомість" можна розуміти як здатність сприймати і випромінювати інформацію (хвильові утворення) тільки якоїсь певної, конкретної частоти. Саме таке розуміння чудово ілюструють ідеї М. Мамардашвілі, який писав про неможливість "виконувати" чиїсь думки (вірогідно, у зв'язку з тим, що моя "самосвідомість" не здатна сприймати ту частоту інформації, яка породила мислення, наприклад, Канта чи Ейнштейна). Цей же філософ проводить, на наш погляд, блискучу паралель щодо записаної музики і записаних думок. Перша не є справжньою музикою, тому що її треба певним чином виконати. Так само чиїсь, навіть геніальні, записані думки не є зрозумілими; "щоб щось зрозуміти, треба відмовитися від себе", настроїтися на іншу частоту інформаційних хвиль (відмовитися від своєї свідомості, щоб відродитися у іншій с-відомості) [5:21—22].

Таке розуміння свідомості — "знати", "відати" разом із кимсь" — у першу чергу мало б зацікавити лінгвістів, оскільки проблеми взаємозв'язку мови і мислення, мови і духовності, проблема створення мовної картини світу, тобто картини світорозуміння (як національної, так і загальної) — є й на сьогодні актуальними у мовознавстві. Але тут і досі, на жаль, ситуація в основному залишається такою ж, як її описала Н. Бардіна: "... коло питань, які стосуються проблеми мови і свідомості, завжди було чітко обмежене логічними і/або психологічними рамками і в нього не допускалось багато класичних ідей: поняття "дух", "ідеальне", які містили в собі вказівку на існування позасуб'єктної свідомості, тісно пов'язувались із містичними, далеко не науковими поглядами" [1:7].

Отже, виявляється, що, з одного боку, тільки мовою науки можна і необхідно пояснити представнику сучасної цивілізації, як і для чого відроджувати або розвивати духовність, що це конкретно означає і який "прибуток" новий прагматичний тип людини — *homo economicus* — з цього отримає. А з іншого, враховуючи, що і духовність, і свідомість в рамках матеріалістичної парадигми пояснити неможливо, науковцям необхідно або перейти у світ ідеального (ненаукового), або вибрати золоту середину і спробувати залишитися на межі матеріального й ідеального.

1. Бардіна Н. Языковая гармонизация сознания. — Одесса, 1997.

2. Голубовська І. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук. — К., 2004.

3. Дзюба І. Природа як співучасник творення етики людства // Мова і культура. — К., 2005. — Вип. 8. — Т. 1. — С. 5-15.
4. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття. — К., 2003.
5. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М., 1990.
6. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // Филологические науки. — 2002. — № 3. — С. 69-77.
7. Рассел П. От науки к Богу. — М., 2005.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К.; Черкаси: Брама, 2004.
9. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К., 2001.
10. Якименко М., Мосенкіс Ю. Міфологічність і проблема ключових слів японської мовної картини світу (деякі підсумки дослідження) // Мова та історія. — Вип. 78/79. — К., 2005. — С. 117-141.

O. V. Yakovleva

ABOUT THE NEW SCIENTIFIC PARADIGM IN LINGUISTICS

The article traces such crucial for linguistics concepts as "the language" and "the thinking" and their cooperation. We suggest, taking into account new scientific knowledge, to include into above mentioned number of concepts the new one — "the spirit".

Key words: spirit, thinking, consciousness, the reflection of the world.

О. В. Яковлева

К ВОПРОСУ О НОВОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассматриваются разные точки зрения на новую научную парадигму в лингвистике. Формулирование в новой парадигме принципов антропоцентричности и антропоморфности языка обусловило не только новый аспект лингвистических поисков, но и привело к новому пониманию и трактовке традиционных лингвистических понятий. В частности, предлагается внести определённые коррективы в толкование таких сложных понятий, которыми являются язык и мышление. Учитывая неразрывную связь понятий "язык" и "дух", "язык" и "мышление", естественным считаем не диаду "язык" и "мышление", а триаду "язык", "дух" и "мышление".

Ключевые слова: антропоцентричность языка, дух, мышление, сознание, картина мира.